

KOSKA: AIKASUHTEESTA PERUSTELUUN

Ilona Herlin *Suomen kielen koska-konjunktion merkitys ja merkityksenkehitys.* Suomi | 83. SKS, Helsinki | 1997. 113 s. ISBN 951-717-977-4.

Ilona Herlin tekee tässä tutkimuksessa kiehtovan retken *koska*-konjunktion käyttöön suomen kielen eri varianteissa ja luo kuvaa sen historiallisesta kehityksestä. Lauri Hakulisen aikanaan antama selitys, jonka mukaan *koska* on kehittynyt spatiaaliseen temporaaliseksi ja tämän kautta syy-suhteita ilmaisevaksi, sopii hyvin kieliopillistumisteoriaan, Herlinin teoreettiseen viitekehukseen. Herlinin täsmennykset puolestaan johtavat pohdiskeluihin itse kieliopillistumisteoriasta, sen keskeisestä käsitteistöstä ja hypoteeseista — metaforasta ja metonymiasta, merkityksen yleistymisestä ja pragmaattisen vahvistumisesta — ja lopulta sen rajoista.

Koska-konjunktio on todettu kirjakielissä paljon yleisemmäksi kuin murteissa. Tämän huomion provosoimana Herlin osoittaa tarkan aineistoanalyysin avulla, että sitä ei murteissa juuri käytetä kirjakielistä tutussa, niin sanotussa kausaaliossa merkityksessä, jossa ilmaistaan syy-suhdetta kahden tapahtuman tai tilan välillä: *Täällä on kylmä, koska ikkuna on auki*. Tällaisissa lauseissa käytetään pikemminkin *sen takia, siksi* -tyyppisiä ilmauksia tai Herlinin sittemmin väitöskirjassaan (1998) käsittelemää *kun*-konjunktioita. Murreaineiston antama kuva pätee enimmäkseen myös nykypuhekielisiin keskusteluihin, joihin tietysti pujahtaa joskus myös kirjakielen kausaalinen *koska*.

Päähuomion Herlinin tutkimuksessa saa käyttö, joka kuuluu kausaalisuuden rinnalla syy-suhteiden ilmaisuun ja jota hän kutsuu perustelevaksi: *Tule, koska haluat* 'Tule nyt sitten, koska kerran haluat'. Näin sanoessani en esitä tulohaluasi tulosi syy-

si (vaikken tätä välttämättä poiskaan sulje), vaan selitän eli perustelen sillä antamaani lupaa. Perusteleva liitos ilmaisee oikeutuksen asian sanomiselle. Kausaaliossa sen erottaa »syy ja seurauksen välissä oleva agentti», jonka tekemää valintaa perustellaan. Kausaalinen perustapaus *Täällä on kylmä, koska ikkuna on auki* voitaisiin teoriassa tulkita perustelevaksi, mutta vain päättävän henkilön roolin kautta: puhuja arvioi paikan lämpötilaa ja perustelee arviotaan tiedollaan avoimesta ikkunas-
ta.

Kausaalisen ja perustelevan lauseyhdistyksen eroille on muualla omistettu paljon huomiota. Perustelevia käyttöjä voidaan tyypitellä episteemisiin (arviota perusteleviin) ja puheaktikäyttöihin (sanotun oikeutusta perusteleviin), mutta Herlin näyttää, ettei tämä ero ole kovin merkitsevä, ja löytää lisäksi kolmannen tyypin, (yleensä puhujan oman) toiminnan perustelun: *Mää menem pois koskei häj jo tule*. Loppujen lopuksi kaikki perusteleva käyttö näyttäytykin juuri toiminnan perusteluna.

Herlin esittelee *koska*-konjunktion perustelevan käytön eri vivahteita varsin laajan murreaineiston perusteella — laajan siihen nähden, miten harvaan konjunktioita aineistossa esiintyy. Intuitio perustelevasta käytöstä on varsin selvä etenkin silloin, kun *koska*-lauseen ja sen seuralaislauseen temporaalinen suhde on kausaalisen aiheutustulkinnan kannalta järjetön, kuten tapauksessa *Kyl mar kärme pistäny on kosk kualnukki ihmissi o* tai tyyppiesimerkiksi kelpaavassa *On se kotona koska valot palaa*. Sitä tukee myös päälauseen sisältämä päätelmän merkki (esim. *taitaa, kai, totta-*

pa; *On se varmaan kotona, koska valot palaa*) tai interrogatiivi- tai imperatiivimuoto, ja perustelukäyttöinen *koska* voi myös saada *-pa*-liitteen. Ymmärtääkseni perustelusuhde on siinä mielessä kausaalisuhdetta yleisempi syysuhteen tyyppi, että perusteluna voi (vaikka ei tarvitse) käyttää myös sellaista ilmausta, joka on kausaalisuhteessa perusteltavaan: *Taitaa siellä palaa valot, koska(pa) se on kotona*. Tämä lienee yksi syy siihen, etteivät perusteleva ja kausaalinen ole aina hyvin erotettavissa toisistaan.

Yksi perustelevan *koska*-lauseen tyyppillinen ominaisuus on, että se sijaitsee päälauseensa jäljessä; näin on melkein kaikissa esitellyissä aineistoesimerkeissä. Tästä asiasta olisin kaivannut enemmänkin tietoa: millä ehdoin toiminnan ilmausta edeltävä perustelu ylipäätään on mahdollinen? Ennakko-oletukseni oli oikeastaan, että eräs toinenkin syntaktis-semanttinen kriteeri erottaa kausaalista ja perustelevaa käyttöä, nimittäin se, että vain varsinainen kausaalinen lause voisi muodostaa päälauseen fokuksen. Tämä näkyy erityisen hyvin siitä, että vain kausaalinen ilmaus voi joutua kielletykseksi: *En tullut koska halusin (vaan koska minun oli pakko)*, ts. 'tuloni syy ei ole se että halusin'. Perustelevaa *koska*-lausetta taas ei voi kuvitella päälauseen kiellon alaisuuteen, vaan kielteiseen lauseeseen liittyvä perustelulause perustelee toimimatta jättämistä tai kielteistä arviota (*Ei se tainnu olla maalattu koska se oli semmonen harmahtava*). Kausaalinen yhdyslause voi siis käsitellä kysymystä tuloni syistä, hylätä yhden ja hyväksyä toisen syyn, tai ylipäätään vastata syykysymykseen. (Tässä suhteessa yllätyin, kun Herlin tulkitsee [s. 50] perustelevaksi myös *miksi*-kysymyksen *koska*-vastauksen. Olisikohan syynä se, että perusteluksi sanottu teko on jotakin muuta kuin tässä perustelevaksi kutsuttu konjunktio-liitos?)

Sekä lineaarinen järjestys että kiellonalaisuus kuvaavat ilmiötä, jota voisi nimitellä *koska*-lauseen »alisteisuuden» asteeksi. Varsinainen kausaalinen lause käyttäytyisi tämän mukaan kuten muukin lauseen jäsenenä toimiva lauseke, esimerkiksi tyyppi *sen takia (että ~ koska ~ kun lämmitys on pois)*. Perusteleva *koska*-lause taas muistuttaisi tämän mukaan alisteisuudeltaan ongelmallista *sillä*-lausetta. Näille ennako-oletuksilleni en saa Herlinin tutkimuksesta selvää tukea enempää kuin vastatodisteitakaan. Pääpaino tutkimuksessa onkin diakronisella kehityksellä.

Lause *Tule koska haluat* ei oikein voi saada varsinaista kausaalista tulkintaa mutta voi merkitä aikasuhdetta samoin kuin vaihtoehdonsa *Tule milloin ~ kun haluat*. *Koska*-sanon temporaalinen käyttö on murteissa habituaalista tai ei-aktuaalista; se liittyy toisin sanoen generisiin tai futurisiin konteksteihin. Tämä käyttö on suorassa yhteydessä interrogatiivis-indefiniittiseen ajan proadverbiin *koska*. Esimerkkien perusteella *koska* ei näyttäisi välttämättä olevan konjunktio vaan aloittavan eräänlaisen relatiivilauseen, usein pääsanattoman (samoin kuin sitä itämurteissa vastaava *milloin*). Vanhassa kirjakielessä dominoi tunnetusti *koska*-konjunktinon temporaalinen käyttö, mutta se eroaa murteiden käytöstä siinä, että se ilmaisee myös spesifisiä aikasuhteita (*Cosca minä sen näin / panin minä sen sydämeeni*). Myös perustelevaa käyttöä on, mutta kausaalista ei ennen 1800-lukua esiinny. Kaiken kaikkiaan *koska*-sanon käyttö on eri aikoina ja eri kielimuodoissa hämmästyttävän erilaista, kuten sivun 55 taulukosta näkyy. (Yksinkertaistettuna taulukko ei tietenkään sano kaikkea. Hämäläinen intuitioni pitää, toisin kuin taulukko antaa ymmärtää, temporaalista tulkintaa arkipuheessa hyvinkin mahdollisena ainakin sellaisissa suhteellisen kiteytyneissä tapauksissa kuin *Se tulee koska huvittaa ~*

viitsii ~ muistaa ~ sattuu.)

Koska-sanan merkityskehityksen tarkastelu kattaa noin puolet kirjasta ja sisältää kaksi hieman erilaista diakronista kysymystä: miten *koska*-sanana syysuhteita ilmaiseva käyttö on kehittynyt temporaalisesta (alun perin spatiaalisesta) indefiniittis-interrogatiivisesta *koska*-sanasta ja miten on selitettävissä kirja- ja puhekielen eriytynyt käyttö?

Lauri Hakulisen alun perin esittämä spatiaalinen vaihe on historian hämärässä mutta uskottava, sillä siirtyminen spatiaalisesta temporaaliseen on tavallinen muutostyyppi. Temporaalinen käyttö on *koska*-adverbin ja vanhan kirjakielen ja murteiden temporaalisen lauseyhdistyskäytön perusteella yhteinen lähtökohta merkityksen laajentumiselle syysuhteiden piiriin. Kieliopillistumisteoria ennustaa, että lähtökohtana olisi ollut nimenomaan habituaalinen tai muuten ajallisesti epäspesifinen temporaalinen käyttö. Herlin olettaakin muutoksen lähteeksi Hakulisen alun perin ehdottamien alisteisten kysymyslauseiden sijasta indefiniittis-interrogatiivisen *koska*-sanana aloittamat lauseet. Niistä päädytään nimenomaan perustelevaan syysuhteeseen, ei kausaaliseen, johon päädytään spesifisestä aikasuhteesta ajallisen ja syy-yhteyden implikaation kautta. Jos tilanteet esiintyvät yleensä toistuvasti tai ennustettavasti yhtä aikaa, toisen esiintyminen yksinään voi siten oikeuttaa päättelemään toisenkin olevan voimassa ja sitä kautta perustelevaan päätelmää: *Mies voi hyvin koska 'silloin kun' parta kasvaa* > *Mies voi hyvin koska 'sillä perusteella että' parta kasvaa*. Kun sanalle sitten on konventionaalistunut perustelu-merkitys, sitä voidaan käyttää myös eriaikaisista tapahtumista. Käsittääkseni tällainen lähtökohta olisi voinut johtaa muunkinlaisiin liitoksiin, erityisesti *jos*-lauseeseen taipaiseen ehtolauseeseen, tai miksi ei yhtä hyvin kausaaliseen. Tämä ei toki ole argu-

menti Herlinin selitystä vastaan — eihän merkityksenkään kehitys ole täysin determinististä — mutta selitys ei vetoa intuition aivan niin itsestäänselvästi kuin voisi toivoa.

Oma kysymyksensä on se, miten *koska*-sanana varsinainen kausaalinen käyttö on syntynyt ja päässyt niinkin hallitsevaksi kuin se nykykirjakielessä on. Ehkä »objektiivinen» kausaalisuus on painottunut kirjakielisissä tekstilajeissa ja siten luonut tarvetta kausaalikonjunktolle. »Suora» kieliopillistuminen temporaalisesta kausaaliseksi olisi kirjakielessä mahdollinen, samoin metonyyminen ketju perustelevasta kausaaliseen, mutta Herlin painottaa ympäröivien kielten ja näistä malliakin ottaneiden tietösten kielenkehityspyrkimysten vaikutusta. Tähän on helppo yhtyä. Sen dokumentointi, miten tämä on tosiasiaassa tapahtunut, olisikin jo toisen työn aihe.

Kieliopillistumisteoria on antanut diakroniselle kielentutkimukselle aivan uutta pontta tarjoamalla yhtenäisiä hypoteeseja syntaktisten ja semanttisten muutosten rekonstruointiin pragmaattisesti luonnollisten, havaittujen kehityskulkujen pohjalta. Pidettiin teoriata kaikenkattavana selitysmallina tai ei, se on nykymuodossaan merkittävä ajatuskehikko, jonka etuihin kuuluu muun muassa vapautus monen fennistin opiskeluaikanaan ihmettelemästä käsitteellisestä dilemmasta: kun kielen elementit ja niiden uudet merkitykset näyttivät aina jotenkin tulleen toisista, hämmötti taaksepäin ajateltaessa ennen pitkää tila, jossa ei oikein tuntunut olevan mitään. Kieliopillistumisteorian tyypologinen ote poistaa harhan, jonka mukaan muodon uutuus implikoi myös tehtävän uutuutta, nostamalla esiin sen, että kyseiset kehityskulut ovat toistuvia ja aina mahdollisia. Tähän asiaan Ilona Herlin päättää tutkimuksensa. Lyhyt luku »Oliko suomalais-ugrilaisessa kantakielessä konjunktioita?» osoittaa, miten konjunktioiden

suhteellinen uutuus ja suhteellisen läpinäkyvä periytyminen muunlaisista ilmauksista on aivan muuta kuin oletus, että konjunktiota ei olisi kantakielessä ollut. Oliko niitä, sitä tutkimus ei sentään kerro. ■

MARIA VILKUNA
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus,
Sörnäisten rantatie 25,
00500 Helsinki
Sähköposti: maria.vilkuna@domlang.fi

